

המייילדות העבריות?

השורות הבאות מוקדשות לסוגייה דקדוקית, לכאורה לחלוטין ניטרלית. בפרשת שמות מסופר על שפָּרָה ופועה המייילדות העבריות: "וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ מִצְרַיִם לַמַּיִלְדוֹת הָעִבְרִיֹּת... בְּיִלְדֹכָן אֶת הָעִבְרִיֹּת וַיֵּרְאוּן עַל הָאֲבָנִים אֲם בֵּן הוּא וְהָמָתָן אֹתוֹ... וַתֵּירֶאן הַמַּיִלְדוֹת אֶת הָאֶל־לֵהִים... וַתַּחֲיֶינָן אֶת הַיִּלְדִּים (שם' א, טו-יז). הביטוי "המייילדות העבריות" אינו חד-משמעי. תולדות הדילמה הפרשנית סוכמו על ידי נחמה לייבוביץ' ז"ל ב'עיונים החדשים' לספר שמות. שתי קריאות שונות אפשריות. הרשב"ם קורא: "למילדות שהן העבריות". בעל ה"כלי יקר" מביא קריאה אחרת: "יש אומרים שהמילדות היו מצריות וכאילו אמר למילדות את העבריות". יש אומרים' זה הוא כנראה דון יצחק אברבנאל. כך פרשו פילון האלכסנדרוני ויוסף בן מתתיהו (קדמוניות ב, 9, ב). הקריאה הראשונה עומדת מאחורי גישתם של רב ושמואל (סוטה יא ע"ב) המזהים את שפָּרָה ופועה כיוכבד ומרים בתה או כיוכבד ואלישבע כלתה. לעומת זאת מדרש תנשא (מהד' אפשטיין, עמ' קע) מונה אותן בין "נשים חסידות, גיורות מן הגויים, נשים כשירות. אלו הן: הגר, אסנת, צפורה, שפָּרָה, פועה, בת פרעה, רחב, רות ויעל".

מה משמעותה של המחלוקת? האם ניתן להכריע בה? הכיוון השני מפרש באופן נאות את המושג "יראת א-להים". מושג זה הוא אוניברסלי במהותו ומציין את החובות המוסריות המוטלות על כל אדם באשר הוא אדם. יש דין ויש דיין המצויים מעבר לחוקי המלך וסדרי החברה. זוהי 'יראת א-להים' הבאה להעמיד את האדם בפני חובותיו כלפי ה'אחר' בה"א הידיעה, הזרים והחלשים. כך אומר אברהם לאבימלך: "רַק אֵין יִרְאֵת אֶל־לֵהִים בְּמָקוֹם הַזֶּה וְהָרְגוּנִי" (בר' כ, יא), והתורה מאפיינת את עמלק באכזריותו "וְלֹא יֵרָא אֶל־לֵהִים" (דב' כה, יח). לעומת זאת, העלה המהרש"א טיעון סגנוני לטובת הכיוון הראשון. מבחינה פרשנית יש פנים לכאן ולכאן. אכן מעבר למחלוקת הדקדוקית באה לידי ביטוי בפרשנויות דילמה קיומית והגותית מכרעת, היחס ל'גויים' על רקע הרדיפות האנטי-יהודיות.

כיצד יכלו להיקרא פסוקים אלו אחרי חורבן הבית ומרד בר-כוכבא? איך הם יכלו להיקרא בימי השואה? זיהוי המייילדות עם יוכבד ומרים, מהווה כתב אשמה כנגד עולם אדיש לסבל הילדים היהודיים, שקבשו מקלט ומפלט, והדלתות ננעלו בפניהם. מייילדות מצריות היו וודאי מוציאות לפועל את הגזרות ללא נקיפות מצפון. לכאורה הפירוש קשה. אם הן היו עבריות "מאי רבותיה דקאמר וַתֵּירֶאן הַמַּיִלְדוֹת אֶת הָאֶל־לֵהִים"? שואל ה'כלי יקר'. הלוא הגזרות היו נגדן?! סביר להניח שהן היו מתנגדות. התשובה לשאלה נמצאת גם היא בפרשת שמות ומראה לנו שחשבונם של חז"ל מופנה כלפי פנים. משה יוצא אל אחיו, "וְהָיָה שְׁנֵי אֲנָשִׁים עֲבָרִים נָצִים וַיֹּאמֶר לְרָשָׁע לָמָּה תִּפְּחֶה רֶעֶךָ. וַיֹּאמֶר מִי שְׁמֶךָ לְאִישׁ שֶׁר וְשִׁפְט עָלֵינוּ הַלְהַרְגֵנִי אַתָּה אֲמַר פֶּאֶשֶׁר

הַרְגָתָ אֶת הַמִּצְרִי? (שמות ב יג-יד). רבי יוחנן משום רשב"י לימד אותנו (נדרים סד ע"ב) ש'נצצים' אלה אינן אלא דתן ואבירם, שהיו בעיני חז"ל מייצגי הרוע בתוך עם ישראל. דתן, הרשע המכה, מייצג כאן את ה'קאפוי' המשרת את הנוגשים. אכן, לא קל היה להתנגד לגזרה, משטרת ה'גסטפו' או ה'שטזי' המצרית הטילה את חיתיתה על כל בית ועל כל משפחה. שפרה ופועה מייצגות את אלה שהיו מוכנים להסתכן כדי להציל את אחיהם. שפרה ופועה מועמדות כאן כנגד דתן ואבירם. לפעמים זהו ניגוד דרמטי נגד ה'קאפוי' האכזרי. לפעמים זהו עימות בנלי, נגד דתן הפונה לעולם האקדמי הבינלאומי להחרים את האוניברסיטה של גושן, או נגד דתן, המנהל את השקעות כספי פרעה בשווייץ. בפרשה קוראים אנו על "הַנְּגָשִׁים" המצריים, אך גם "שִׁטְרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר שָׁמוּ עֲלֵהֶם נִגְשֵׁי פְרָעָה". היו אלה וודאי שוטרי היודנראטים. כיצד לשפוט אותם? היכן הם מצויים ברצף שבין הגיבורים למושחתים? בפרשה הם מופיעים כנאלצים לשתף פעולה עם הנוגשים וממלאים בעל כורחם את פקודותיהם, אך גם כאלה המשתתפים בסבלם של אחיהם ומנסים להטיב עם עמם, נכשלים ומוכים על ידי המצרים (ה, יד). אנו באים חשבון עם אלו שנכשלו, ולמרות זאת, אף אז, אסור לנו לשכוח שהאויב האמיתי, האחראי על כל מה שקרה, הם פרעה ונוגשיו.

התשובה החצויה

איזה מבין שני הפירושים צודק? התלמוד (סוטה יא ע"א) מוסר לנו: "א"ר חייא בר אבא א"ר סימאי שלשה היו באותה עצה [ה'הִקְבָּה נִתְחַכְמָה לוֹ' של פרעה]: בלעם ואיוב ויתרו. בלעם שיעץ [לפרעה להטביע את הילדים ביאור] נהרג, איוב ששתק [כשהיה עד לשואה ולא עזר] נידון ביסורין. יתרו שברח [ולא רצה לשתף פעולה] זכו מבני בניו שישבו בלשכת הגזית [בבית המקדש]". בלעם ואיוב שלטו במדינות העולם בזמן השואה. רק מעטים הגיעו למדרגתו של יתרו. אותם מעטים מיוצגים במדרש 'תדשא' בדמותה של בת פרעה המצילה תינוק יהודי שנדון למוות. אכן נמצאו חסידי אומות העולם שנתנו מחסה לתינוקות, ואף היו כאלה שהחזירו אותם אחרי המלחמה. הם היו איים בודדים ששמרו על צלם א-להים באוקיינוס של רצח. ואולי יום יבוא וכל האנושות תגיע למדרגה זאת. על הפסוק המתאר את המפגש שבין יעקב לעשו (בראשית לג, ד) כותב ר' שמשון רפאל הירש: "וַיִּנָּחֵץ עֵשָׂו לִקְרָאתוֹ... וַיִּפֹּל עַל צְנָאָרוֹ וַיִּשָּׁקֵהוּ— אכן, רגש אנושי טהור בקע מלבו של עשו, עדות לכך — המלה האחת וַיִּבְכּוּ... נשיקה זו ודמעות אלה מראות גם את עשו כבן בנו של אברהם... גם עשו יניח קמעא קמעא את החרב מידי, יותר ויותר הוא ייתן מקום לאנושיות. ודווקא כלפי יעקב תינתן בידו הזדמנות להראות, באיזו מידה גברה בלבו תורת האנושות. בשעה שהחזק מכבד את זכויות החזק, הרי אין כאן אלא פקחות. אך בשעה שהחזק... נופל על צווארי החלש, ומשליך מידי את חרב התוקפנות — רק אז מתגלה שצדק ואנושיות נצחו בלב". היחס ליעקב הוא הטרמומטר של האנושיות.

אכן, ר' מנחם המאירי, החכם הפרובנסלי הגדול בן המאה הי"ג, קבע שהציביליזציה שינתה את האנושות, וממילא את הגדרת ה'גוי'. ההתייחסויות השליליות לגויים המצויות במקורות היהודיים מתייחסות לחברות בהן שלטו העוול והרשע. לא כך הוא יחסינו לעמים "הגדורים בדרכי הדתות" (המאירי, ב"ק קיג ע"א, ובמקומות רבים אחרים), כלומר העמים בעלי מוסריות יסודית, "יראת א-להים" הבאה לידי ביטוי בחוק ובנוהג. על הדברים האלה חזר באופן רדיקלי עמנואל לוינס, בשם מורו המסתורי שושני, ממנו זכיתי – מעט מדי – ללמוד, כשטען שחובותינו כלפי 'ישראל' מחייבים אותנו גם כלפי כל מי שמכיר ב'אחר' ומכבד אותו. ואכן, כבר קבע רבי יוחנן "שכל הכופר בעבודה זרה נקרא יהודי" (מגילה דף יג ע"א). אלא שהציביליזציה והתרבות לא מנעו את הגירושים במאה הי"ד, ולא את השואה במאה העשרים. העולם שאחרי השואה נראה היה כמבשר מציאות כפי שהמאירי ולוינס קיוו לה. טעינו. איך נפרש היום את הפסוקים לאור הנסיגה המוסרית של העולם, לאור לידתה של אנטישמיות חדשה ותחייתה של הישנה?

אני כשלעצמי חושב ששני הפירושים נכונים. ואני מודה, אני חצוי ואמביוולנטי. אלא שזאת בעיני האפשרות היחידה. לא לסגור את העיניים בפני המציאות האכזרית, ויחד עם זאת להמשיך להאמין שאולי צלם א-להים יאפיין את האדם באשר הוא אדם, ויראת א-להים תשלוט בלבבו.